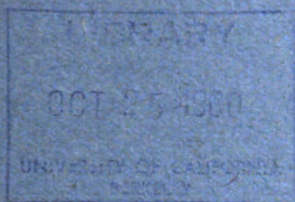

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. X св. 3—6

[*Naš jezik*]

БЕОГРАД 1960

С А Д Р Ж А Ј

	Страна
1. <i>М. Стевановић</i> : Александар Белић	69
2. <i>М. С. Московљевић</i> : Сећање на једну дијалектолошку екскурзију с професором Белићем	81
3. <i>Др Хамдија Кайџић</i> : Боравак професора д-р Александра Белића у Херцеговини 1903 г.	84
4. <i>Ирена Грицкај</i> : Академиски речници и њихови задаци	88
5. <i>Павле Ивић</i> : Почетак организованог рада на лингвистичкој географији код нас	101
6. <i>М. Стевановић</i> : О једном основном и неколика узредна проблема	108
7. <i>В. М. Мишовић</i> : О речима <i>глукоза - гликоза, валенца - валенија, суйсџанца - суйсџанија</i>	139
8. <i>Б. Милановић</i> : Заменички облик <i>свију</i> у савременом књижевном језику	143
9. <i>Милија Ситанић</i> : Квантитет завршног самогласника компаратива прилога	149
10. <i>Петар Ч. Сладојевић</i> : Квантитет завршног самогласника 3 л. мн. аориста и имперфекта	154
11. <i>Живојин Ситанојчић</i> : <i>Делићи</i> мишљење и слични изрази	156
12. <i>М. С. Лалевић</i> : О неким синтаксичким колебањима	165
13. <i>Берислав М. Николић</i> : Осврт на приповедачки стил Бранка Ђошића	171
14. <i>Језичке йоуке</i>	180

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник д-р МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
Секретар Уређивачког одбора д-р Берислав М. Николић

Научно дело

ИЗДАВАЧКА УСТАНОВА

БЕОГРАД

1960

Слог Издавачке установе „Научно дело“, Београд, Вука Караџића 5
Штампа и повез Графичког предузећа „Академија“, Космајска 28, Београд

О НЕКИМ СИНТАКСИЧКИМ КОЛЕБАЊИМА

Познато је колико тешкоћа настаје у анализи односа простих реченица у сложеној реченици. То долази из различних узрока. Они су, разуме се, настали према увек новим ситуацијама у којима се ствара психолошка основа за одређени израз, 'дакле — и за одређену везу простих реченица у сложеној.

Још је Шурмин¹ указао да су реченице типа *Кад к мени дођеш, видећеш* и сл. настале од негда релативно независних реченица *Кад к мени дођеш?* и *Видећеш*, односно: *Видећеш: Кад к мени дођеш?* и сл. Прелаз од таквих независнијих реченица у зависније (или зависне) склопове, у којима од упитне реченице настаје подређена тешње везана за главну реченицу, није тешко објаснити. Прелаз је тај био природан и прост. Губљењем релативне независности једне или друге реченице или обеју простих реченица у сложеној мењала се и интонација, а она је увек од особита значаја за реченичку конструкцију, те је од упитне интонације оне негда независније реченице (*Кад к мени дођеш?* и сл.) настајала друкчија интонација, не већ упитна, дакле — приповедна. У упитној реченици интонација је особита, упитна, а кад она ослаби и нестане је, то је знак да се мења и однос међу реченицама, јер од упитне реченице сад добијамо тешње везану подређену реченицу у којој више нема тона оних црта које су карактеристичне за упитну реченицу, него интонација постаје равномернија, уједначенија, равна. То већ значи да је настала и промена не само у садржајној вредности једне и друге или једне од две реченице, него је и тон обеју реченица доведен до мере која већ не показује ни таласање ни неуједначеност. Стога је као спољашња ознака тих промена настала потреба да се и везивни елеменат измени и прилагоди новом односу. И док је упитни прилог или упитна заменица (*Видећеш: Кад дођеш к мени?*, *Чућеш: Ко је дошао?*)

¹ Д. Šurmin, Prilog za sintaksu hrvatskoga glagola — Nastavni vjesnik I (1892—3), 184

чувала свој карактер, био је такав и однос и таква интонација. Кад су упитни прилог или заменица постепено губили, па и изгубили, свој упитни карактер тешње везујући подређени смисао негда упитне реченице за главну, сам упитни прилог и сама упитна заменица почињу добијати друкчије значење — прилог постаје свезицом, упитна заменица постаје односном заменицом: Видећеш *кад* доћеш к мени, Чућеш *ко* је дошао, и сл.

Или ако узмемо пример: *Дошао сам за њо*: *Што си ме звао?*² имаћемо сличан однос према новијем типу те реченице: *Дошао сам зашто што си ме звао*. Упитни карактер реченице негда релативно независније *Што си ме звао?* постепено слаби, интонација упитна слаби, постаје равна и равномерна према негдашњој уводној реченици у то питање, па добијамо реченицу: *Дошао сам за њо што што си ме звао*. Међутим, овде настаје слабљење одношајног значења предлога *за* и показног елемента у заменици *њо* стога што су и тако већ били у функцији везивној, па настаје свезица *зашто*. Самим тиме и упитни карактер упитне заменице *што* слаби, па се уклапа у сложен свезички израз и губи своју нешто самосталнију службу док је била на почетку упитне реченице. Тако настаје сложен свезички израз *зашто што* од читавог склопа *за њо што*, од којих је један део — *за њо* — припадао главној реченици (*Дошао сам за њо*, за ту ствар, за тај предмет и сл.), други другој релативно независној реченици упитној (*Што си ме звао?*). И овде је сад уједначена, равна интонација читаве сложене реченице према негда подигнутом тону упитне реченице.

Слично је и у другим типовима реченица:

Реци ми: *Ко* је дошао?: Реци ми *ко* је дошао.

Каж ми: *Где* си био?: Каж ми *где* си био.

Јави свом брату: *Кад* ћеш нам доћи?: Јави свом брату *кад* ћеш нам доћи.

Обавести родитеље: *Како* живиш?: Обавести родитеље *како* живиш.

Пиши нам што пре: *Колико* имаш новаца? Пиши нам што пре *колико* имаш новаца.

Како се види, свуда је исти однос и исти процес губљења упитне интонације и губљење значења оделитих речи *ко*, *кад*, *како*, *где*, *колико* и сл. и њихових карактеристичних функција, а

² М. С. Лалевић, Приручник за наставу синтаксе српскохрватског језика, Београд 1957, 186—7

добиање равне интонације и настајање свезичке функције тих негда упитних речи, односно настајање односне службе упитне заменице (*ко, што*).

Из тога видимо како се лако смењују значења и службе исте речи, те од једне службе настаје у одређеним ситуацијама друга служба.

Херман Паул³ је истакао неке сличне процесе у немачком језику. Реченица „er ist zufrieden“ је зависна објекатска реченица према реченици „Ich sehe das“. — Та се зависна реченица наслања на објекат главне реченице *das* које је сад ортографски диференцирано у *dass*. Тиме се од заменичког значења речи *das* додавањем још једног *s* и формално добило нешто друго. А настала је и функционална промена те речи: *Ich sehe, dass er zufrieden ist* од: *Ich sehe das: er ist zufrieden*.

Има нешто слично у тенденцији која се јавља у нашем језику у померању и мешању двеју свезица које иначе нису ни постанком ни функцијом сродне међу собом. Али се дошло посредним путем до мешања њихових функција, па потом до замењивања једне свезице другом, уопштенијом. Та је уопштеност једне свезице и омогућила да у многим везама, и у језику истакнутих научника и књижевника, заузме место оне друге и да је све више потискује. А и ако нема сличности међу њима, има додирних тачака које су омогућиле то замењивање које ћемо ми овде објаснити. То је однос свезица *да* и *што*.

Погледајмо примере мешања тих свезица. Из њих ћемо лако запазити да то мешање долази из спољашњих узрока, од чинилаца који су у самим глаголима као реченичким конструкторима у правом смислу.

Изненадио сам се да си тако брзо дошао. Чудимо се да ви тако мислите. Карактеристично је да они друкчије схватају ствари. Добро је да си дошао. Мило ми је да си и ти тако мислио. Добро је да ћете и ви доћи.

У свим је тим случајевима место свезице *да* требало узети свезицу *што*. Јасно је зашто: у свим је подређеним реченицама казано да је њихов садржај схваћен као реалност, као нешто што се извесно десило или што се претпоставља да се може или мора десити. Свуда је у тим подређеним реченицама казан узрок ономе што се казује главном реченицом.

³ H. Paul, Prinzipien der Sprachgeschichte, Halle 1920, 229

Како свезица *да* има најширку употребу, то је један од разлога што је и у овим случајевима баш она узета место *што*. Али то није довољан разлог. Свезица *да* имала би у сличним везама да означава могућност, модалност, што се очекује, жели, воли, чему се нада и сл., али што је неизвесно. Много је важније што овде делује сам глагол, дакле — један спољашњи чинилац, чинилац који је у главној реченици и према коме се час свезица *да* час опет свезица *што* јавља као веза подређене реченице за главну. Наиме, има глагола који могу бити у главној реченици, па захтевати подређену реченицу од два типа и самим тиме две спољашње ознаке унутрашњег односа подређене реченице према главној. А то су баш свезице *да* и *што*.

И то ћемо најлакше запазити у осврту на примере. Али ћемо се и пре тога осврнути на случајеве као што су: Мило ми је *да* чујеш, *да* радиш, *да* слушаш, *да* долазиш, *да* певаш и сл. Свуда имамо смисао: желим, волим, радујем се — *да* чујеш, *да* радиш итд. Ту је само жеља, наклоност да се што оствари (а то се казује глаголом подређене реченице) и све се везује за главну реченицу свезицом *да*. У свим таквим и сличним примерима можемо сасвим лепо употребити и свезицу *што*: Мило ми је *што* чујеш, *што* радиш, *што* слушаш, *што* долазиш, *што* певаш и сл. Али сад је друкчији смисао те везе: *ићи* чујеш, *ићи* радиш, *ићи* слушаш, *ићи* долазиш итд., а то ми је мило.

Реченицама типа *Мило ми је да чујеш* у подређеној се казује објекат онога што садржи глагол главне реченице (*Мило ми је . . .*). То је јасно. — Међутим, у реченицама *Мило ми је што чујеш* и сл. у подређеној се казује узрок онога што је казано у главној реченици. — То је важно као чинилац који је деловао да се укрсти употреба свезица *да* и *што*.

Од самог пак глагола, његова карактера, зависи у другим случајевима мешање и померање значења службе ових двеју свезица. Глаголи слични својим значењем: *ириговарати*, *замерати*, *кривити*, *окривљавати*, *ишерити*, *иребацивати*, *најомињати*, *иримећивати*, потом везе сличног значења: *бацати кривицу* (кривити), *сипавати на ишерит* (теретити) и сл. дају могућности да се употреби и једна и друга свезица. То, разуме се, неће бити иста значења него сасвим различна, али ће се и тиме омогућавати да се врши замена једне свезице другом, и то све у корист већ широко употребљаване свезице *да* а на штету свезице *што*, које је употреба знатно ужа и специфичнија.

Кад мислимо о значењу тих глагола, запажамо да њихово значење указује на карактер подређених реченица које се везују за њих. То су све глаголи говора (*verba dicendi*) у широком смислу. Према њима је природно да буду подређене декларативне реченице као објекат тих прелазних глагола говорења. Али ти глаголи могу бити и без тога значаја за подређену реченицу. Они могу захтевати у подређеној реченици садржај који ће казивати узрок радње казане у главној реченици, па је природно што ће се такве подређене реченице и према тим глаголима везивати специфичном подређеном свезицом *што*. Тако ће настати колизија, додир и укрштање између ових двеју свезица.

Примери: *Он га криви да не зна да ради: Он га криви ш *што* о не зна да ради. Он му је приговарао да много троши: Он му је приговарао ш *што* о много троши. Ми смо им препоручивали да не уче: Ми смо им препоручивали ш *што* о не уче. Ви нам замерате да не успевамо: Ви нам замерате ш *што* о не успевамо. Ти га штедиш да ти је подвалио: Ти га штедиш ш *што* о ти је подвалио. Најомиљеш му да ти смеја: Најомиљеш му ш *што* о ти смеја.*

И тако даље.

Посматрајмо прве реченице у тим сложеним реченицама. Свуда је на првом месту главна реченица, за њом подређена. До две тачке имамо свуда подређену декларативну реченицу везану за главну свезицу *да*. Иза две тачке имамо свуда на другом месту подређену узрочну реченицу везану за главну реченицу свезицом *што*. — Разлика у смислу је довољно јасна. Ми ћемо то истаћи само у једном примеру. А лако је у сваком примеру истаћи да је свуда у декларативним примерима уствари индиректни говор, дакле: Он га криви: „Ти не знаш шта радиш“; Он му је приговарао: „Много трошиш“ и сл. То је јасно. — Међутим, у примерима подређених узрочних реченица (подређена реченица према главној иза две тачке) свуда се казује узрок онога што се изриче главном реченицом. Стога ту сам глагол није тако важан да би се рекло да од њега самог зависи карактер те подређене реченице, као што је, свакако, утицао да се према њему изграде подређене декларативне реченице са свезицом *да*.

Примери Он му је приговарао *што* много троши, Он га криви *што* не зна да ради и сл. својим подређеним реченицама већ утврђују као стварност, као нешто што већ јест, а то је узрок

ономе што је казано главном реченицом, дакле — узрок приговарању је много трошење, велики трошак; или као узрок кривљењу — незнање да ради и слично.

Разуме се, није остављено произвољности која ће се свезица употребити, али је из овога јасно колико је далеко продрла свезица *да*, која и у овим случајевима толико узима маха, па се врло често јавља и где је не бисмо могли очекивати по ономе што је синтаксички исправно — да буде у служби везивања узрочних реченица за главне.

Једни глаголи у одређеним ситуацијама захтевају у једној прилици објекатске *декларативне реченице*; у другој *узрочне реченице* долазе да изразе узрок читаве главне реченице и без непосредне везе баш с тим глаголима, што чини да се узима час једна, час друга свезица, а то омогућује и њихово мешање, управо употребу свезице *да* наместо *што*.

М. С. Лалезић